

Доведено, что наиболее широко распространялись тайные польские школы на Подолии после поражения российской революции 1905-1907 гг. и накануне Первой мировой войны, в которых воспитание учеников осуществлялось в польском национальном духе в консервативных традициях сохранения автономизма на украинских землях.

Ключевые слова: Подолия, польское образование, тайные польские школы, преследования, репрессии, этнополитика, самодержавие, католики.

S. Oliper

THE FIGHT FOR PRESERVATION OF THE POLISH EDUCATION IN PODOLIA AT THE SECOND PART OF 19-th – THE BEGINNING OF THE 20-th CENTURIES

At the state of Polish school education is illuminated the article on Podolia in the second half of XIX – at the beginning XX century, the stages and features of her development are determined in the conditions of political repressions from the side of Russian autocracy.

On the basis of achievements of modern Ukrainian and foreign historiography on this issue (monographs of D. Beauvois, V.A. Buravskiy, N.A. Seiko, L. Zashtoft, T. Epstein and other), and also the uses of array of documents from the funds of State archive of the Khmelnytsk area, Central record historical office of Ukraine (Kyiv), Record office of Russian Federation (Moscow) ethnopolitics of Russian царизма turns out relatively Polish national minorities of Right-bank Ukraine and her schools.

On many examples such form is examined to save the educational establishments, as opening is in districts, cities and villages, at the churches of secret Polish schools, their on-line tutorials, quantitative, social and nationally-religious composition of students, are analysed, set to the circumstance that in majority the schools of the Podolsk province educed by authorities prevailed on the amount students from Ukrainian peasant families – catholics.

It is led to, that most widely secret Polish schools spread on Podolia after the defeat of Russian revolution 1905-1907 and on the eve of First world war, in that education of students came true in the Polish national spirit in conservative traditions of maintenance of autonomy on Ukrainian earth

Key words: Podolia, Polish education, secret Polish schools, pursuits, repressions, ethnopolitics, autocracy, catholics.

Отримано: 11.09.2014

УДК 908(477.43)(092)

В. С. Прокопчук

ПАВЛО ТРОЇЦЬКИЙ – СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ, КРАЄЗНАВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті досліджується життєвий шлях Павла Микитовича Троїцького, який у 40–80-х роках XIX ст. виявився на передових позиціях боротьби за відновлення і зміцнення православ'я на Поділлі і в Таврії, зробив чималий внесок у розвиток краєзнавства, освіти і культури.

Ключові слова: Поділля, Кам'янець-Подільський, Таврія, Сімферополь, семінарія, гімназія, педагог, протоієрей, редактор, краєзнавець.

У 60–80-і роки XIX ст. його ім'я не сходило зі сторінок подільських і таврійських єпархіальних відомостей. Однак у XX ст.

воно було забуте, як і церковні видання, витиснуті комуністичною ідеологією з духовного ужитку українців. Досі не було про нього згадки навіть у престижних виданнях про подільське краєзнавство і його чільних діячів.

Мета цієї статті – повернути сучасникам ім'я і діяння талановитого педагога і пастиря, дослідника – краєзнавця, журналіста і громадського діяча Поділля й Криму, який немало зробив для поширення освіти і біблійної моралі.

Павло Троїцький – росіянин, народився в сім'ї кафедрального протоієрея м. Смоленська, де пройшов перші студії, уроки високої моралі і доброчестя. Як і водилося в той час у священицькому середовищі, пройшов курс духовного училища, а відтак, як здібний випускник, став казеннокоштным учнем Смоленської духовної семінарії. Мав велику тягу до знань і чималі генетичні можливості, помічені семінарським керівництвом, бо 1840 року, після закінчення першого богословського класу, був направлений для продовження освіти в Московську духовну академію, яку закінчив 1844 року у званні магістра богослов'я [9, с.217].

Отримав направлення на Поділля, яке потребувало кваліфікованих кадрів як викладачів, так і православних священиків. Адже на Правобережній Україні, 1795 року приєднаній до Росії, точилася гостра політична й ідейна боротьба між польськими поміщиками, католицьким духовенством, чисельними педагогічними кадрами католицьких навчальних закладів, поляками, що посідали впливові посади в новій російській адміністрації з одного боку, і православним духовенством, педколективами малочисельних церковних шкіл, духовних училищ і семінарій, світських навчальних закладів та російської адміністрації – з другого. І хоч польське повстання 1830–1831 рр. закінчилося поразкою, все ж поляки, а Правобережжя 340 років було в складі Речі Посполитої, не покидали надії повернути цей благодатний край у доно польської держави. За тодішніми правилами Павло Троїцький мав відпрацювати, як випускник, що навчався за казенний кошт, 4 роки. І, без сумніву, мріяв повернутися в рідний смоленський край. Однак доля розпорядилася так, що на 30 років Поділля стало йому близьким. Тут реалізовував набуті знання, набирался педагогічного і пастирського досвіду, щоб достойно завершити душпастирську кар'єру, та і життя, у Криму на високій посаді кафедрального протоієрея Сімферопольського Олександрівського собору.

Учительська праця П.М. Троїцького в Кам'янці-Подільському почалася 30 вересня 1844 року в Подільській духовній семінарії, що розташовувалася на Губернаторській площі в Старому місті, поруч з кафедральним Іоанно-Предтеченським собором. Викладацьку роботу поєднував з виховною, а згодом й інспекторською: із 10 років праці в семінарії 8 був помічником інспектора, тричі виконував обов'язки інспектора [7, с.381].

1849 року був призначений ще й законоучителем Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, до 1854 року суміщаючи ці обов'язки з викладацькою роботою в семінарії. Мав можливість акумулювати кращий досвід як семінарського, так і гімназійного колекти-

вів. В останньому працював у колі таких відомих професорів (так тоді, шануючи працю і авторитет педагогів, називали викладачів семінарії, гімназій), як географ Петро Омелянович Чуйкевич (1846–1853); Василь Іванович Лучицький, вчитель логіки і російської словесності (1857–1862); Іван Кузьмич Михалевич, учитель російської мови і літератури, бібліотекознавець, голова ради та історик Кам'янець-Подільської міської публічної бібліотеки; Євген Олександрович Підгаєцький (1864–1869); Євген Степанович Струменський, настоятель гімназійної церкви; засновник і голова Товариства подільських лікарів Олександр Йосипович Кремер, гімназійний лікар (1842–1864); батько петербурзької актриси Марії Савіної Підраменцов та інших [8, с.100]. До обов'язків ставився ретельно, як і належало викладачеві Закону Божого. У таблиці пропущених протягом 1862–1864 рр. викладачами гімназії занять Павло Микитович виглядав найкраще – всього 17 пропусків за три роки. Інші ж колеги з різних причин пропустили від 124 до 495 уроків кожен [8, с.125].

Водночас його діяльність розгорталася і в іншому напрямі – 25 липня 1848 року був рукопокладений, став священником кафедрального собору, а наприкінці листопада того ж року за поданням єпархіального керівництва затверджений Св. Синодом членом Подільської духовної консисторії. 1853 року став ключником Іоанно-Предтеченського кафедрального собору і надалі, аж до 1874 року, його праця була тісно пов'язана з головним храмом губерньського Кам'янця-Подільського [7, с.383].

Іоанно-Предтеченська церква була однією з найдавніших. Сам П.М. Троїцький, як історик православної церкви на Поділлі, допуская, що вона могла бути побудована ще за князів Коріатовичів у другій половині XIV ст. [51, с.17]. 1593 року згадується паломником Коробейниковим: «В Литовской земле, в Каменце-Подольском, к церкви Рождества Ивана Предтечи протопопу Василию дано государевы задравные милостыни 2 золотых...» [51, с.37-38]. В одній з візит XVIII ст. є повідомлення, що до будівництва Іоанно-Предтеченської церкви причетні пани Ластовецькі, власники с. Ластівці на Кам'янецьчині, а ротмістр кам'янецької королівської піхоти Василь Ластовецький 1606 року купив суміжну з церквою садибу і подарував Іоанно-Предтеченському братству, щойно заснованому при церкві [22, с.142].

За турецької окупації Кам'янця – Подільського (1672–1699) вона була перетворена в мечеть великого візира, а після вигнання турків передана уніатам і 1781 року стала їх кафедральним собором. 1795 року, з приєднанням Поділля до Росії, стала православним кафедральним собором й виконувала роль головного храму аж до 1878 року, коли кафедральним став Казанський собор [22, с.140]. З Іоанно-Предтеченською церквою й пов'язана священицька діяльність Павла Троїцького до переїзду в Таврійську губернію.

Суміщати обов'язки священика і законоучителя з викладанням у семінарії стало важко, тому звільнився за власним бажанням. Відзначаючи заслуги Павла Микитовича перед семінарією, ректор семінарії преміював його піврічним окладом [7, с.382].

Однак і надалі не поривав зв'язків із семінарією, з якої взяв старт у різностороннє життя Поділля. У розкладі екзаменів за 1868–1869 н.р. знаходимо його прізвище в складі екзаменаційної комісії: 1 липня 1869 р. у першому класі вищого відділення комісія в складі П. Троїцького, викладачів М. Коп'єва та М. Яворовського приймала іспит з дисципліни «Моральне богослов'є», 3 липня – з курсу «Педагогіка» [16].

1857 року Павло Микитович був підвищений у чині до протоієрея. Як законоучитель чоловічої гімназії, показував приклад сумлінного ставлення до педагогічної праці, не раз відзначався: 1852 року отримав архіпастирську подяку, у 1861, 1865 і 1867 роках – грошові премії по 200 руб., що рівнялося в той час майже річному окладу викладача [7, с.382].

1861 року подільський архієпископ Ірінарх запросив П.М. Троїцького до комісії з вироблення програми єпархіяльного періодичного видання. У січні 1886 року, відзначаючи 25-річчя «Подольских єпархіяльних ведомостей», редакція підкреслила, що творець Програми, а ним, як відомо, був Павло Троїцький, ґрунтовно осягнув мету і сформулював завдання так точно і, водночас широко, що і «в даний час немає підстав розширювати чи переробляти рамки видання, і в майбутньому 25 – річчі навряд чи виникне необхідність змінювати в чому-небудь першу раз накреслену програму» [3, с.4].

Зважаючи на важливість цього документа для розуміння характеру й спрямованості «Подольских єпархіяльних ведомостей» і те, що він не оприлюднювався в роки незалежності України, а тим більше – у радянську добу, наведемо повний текст цього короткого за формою, але глибокого за змістом документа в нашому перекладі з російської:

«Програма «Подольских єпархіяльних ведомостей»

«Подольские єпархіяльные ведомости» повинні складатися з двох частин: самих Відомостей і Додатку до них.

Єпархіяльні відомості:

1. *Височайші маніфести і розпорядження по духовному відомству.*
2. *Укази і розпорядження Святійшого Синоду як загальні, так і ті, що стосувалися власне Подільської єпархії; повідомлення про нагороди по Подільській єпархії; вияв благословення і подяка від Святійшого Синоду і єпархіяльного керівництва.*
3. *Розпорядження єпархіяльного керівництва, що стосуються всієї єпархії чи значної її частини, витяги із звітів по різних частинах Єпархіяльного управління.*
4. *Призначення і звільнення посадових осіб по єпархіяльному і духовно – навчальному управліннях в Подільській єпархії та повідомлення про священно- і церковнослужбові вакансії.*
5. *Некрологи посадових осіб і священнослужителів Подільської єпархії.*

Додаток до Єпархіальних відомостей:

1. Пастирські настанови, що стосуються всієї пастви, слова, промови, виголошені з особливих випадків, краці повчання, катехізичні бесіди і промови священнослужителів подільської єпархії; настановчі роздуми і духовні поради, що стосуються потреб подільської пастви.
2. Історико-статистичні відомості про парафії, церкви, монастирі і духовенство Подільської єпархії, про духовні училища і благодійні заклади; біографії ієрархів, видатних священнослужителів, вихователів духовного юнацтва, добродійців церкви, подвижників та інших осіб, відомих благочестивим життям, опис релігійних звичаїв, марновірств і забобонів у Подільській єпархії.
3. Інформація про школи грамоти при церквах Подільської єпархії і поради щодо кращих способів навчання.
4. Грамоти, акти та інші визначні документи, що стосуються церков, монастирів і духовенства Подільської єпархії.
5. Короткі бібліографічні відомості про тільки що видані книги, що мають відношення до духовної літератури, а також відомості про духовні періодичні видання.
6. Єпархіальна хроніка, різні відомості про сучасний стан Церкви, духовенства і подільської пастви.

Ціна Єпархіальних відомостей за річне видання для духовенства Подільської єпархії – 3 руб. сріблом, а для сторонніх осіб і в усі міста Російської імперії – 4 руб. сріблом з пересилкою. Панів передплатників з вимогою просимо адресуватись у редакцію Подільських єпархіальних відомостей при Подільській духовній консисторії.

Редактор протоієрей Павло Троїцький» [3, с.2-3].

Програмою передбачалося видавати журнал двічі на місяць у двох частинах: перша – офіційна, де мали друкуватися постанови Св. Синоду, єпархіального управління, церковна хроніка, повідомлення про призначення, переміщення, вакансії, нагородження, маршрути архієрейських об'їздів єпархії, і друга – неофіційна – з матеріалами про повсякденне життя єпархії, православного духовенства, історико-географічні описи, спогади, некрологи, бібліографічна інформація, історія окремих церков і парафій, документи [6; 21, с.3-4].

Указом Св. Синоду від 23 серпня 1861 р. №3295 було надано дозвіл на видання «Подольских єпархиальных ведомостей» (ПЕВ), і вже на початку 1862 року побачив світ їх перший номер. Забігаючи наперед, треба сказати, що часопис проіснував до початку 1906 року. Його редагували відомі на Поділлі церковні й освітні діячі: з 4 листопада 1865 р. по 1867 р. – ректор семінарії архімандрит Феогност, потім ректор архімандрит Мемнон, протоієрей Василь Княжинський, з 1875 року – протоієрей Захарій Шморгунов, з 17 серпня 1876 р. – викладач семінарії Олександр Павлович, з 1883 року – викладач, а згодом смотритель чоловічого духовного училища Микола Яворовський, з 1892 року і до закриття в 1905 р. – Юхим Сіцинський [21, с.6].

Однак першим редактором і втілювачем в життя концепції видання, закладеної в програмі, був Павло Микитович Троїцький.

Йому допомагав у ролі заступника редактора протоієрей Євген Струменський. Мету видання редактор висловив у передовій статті першого номера: «На жаль, ми досі в своєму стані не мали спільного засобу для взаємного спілкування, щоби передавати іншим свої відомості і спостереження. Тепер спільний засіб спілкування для всього православного подільського духовенства відкривається в цих Відомостях... Pozнайомимося з тим, що у нас на Поділлі є визначного в церковно-релігійному відношенні, познайомимося з місцевими історичними переказами і пам'ятниками, самі собі вяснимо сучасний наш стан, нашу працю і потреби, не сховаємо недоліків і слабкостей, щоби спільно зарадити горю; відкриємо розумові і моральні потреби пастви, їх моральні недуги, слабкості і моральні недоліки... Заявимо на пам'ять наступним поколінням про свій спосіб мислення, відчуття, бажання, надії, – одне слово – про побут, життя подільського духовенства» [21, с.5].

Для духовенства за відсутності оперативного зв'язку розпорядчо-нормативна інформація, хроніка духовного життя мали чимале значення. Павлу Микитовичу доводилося постійно контактувати з консисторією, інколи – з архієреєм, аби сама свіжа службова інформація оперативно доходила до священнослужителів усіх благочиній та парафій. Вирішував він і низку інших рутинних питань. Оскільки друкарня Подільського губернского правління була перевантаженою, друкували ПЕВ у приватній друкарні, яка випускала лише бланки, не мала ні грамотних наборщиків, ні нормального шрифту чи паперу. Тому перші п'ять чисел виглядали досить примітивно. Довелося редакції шукати шрифт і папір аж у Львові, аби якось виправити ситуацію. Статей, які б відповідали програмі, у портфелі не було. «Необхідність заставила, – писав у передовій з нагоди річниці П. Троїцький, – бути і редактором, і автором матеріалів» [27, с.2]. І хоч видання було шостим із тридцяти діючих на той час Єпархіальних відомостей у Російській імперії, не мало досвіду, адже видавалося лише перший рік, все ж було не гіршим за змістом, ніж інші.

З нагоди чвертьстолітнього ювілею Відомостей, оцінюючи працю попередників, редакція, ймовірно тодішній редактор М.І. Яворський, відзначала: «Перша честь стосовно цього належить першому редакторові, який підписався під Програмою, протоієрею кафедрального собору Павлу Микитовичу Троїцькому» [3, с.4].

Вже в другому номері «Подольских епархиальных ведомостей» П.М. Троїцький подав нарис історії Кам'янецького кафедрального Іоанно-Предтеченського собору [28]. У листах до редакції читачі висловлювали враження і пропозиції щодо дальшої публікації краєзнавчих матеріалів. Тому до кінця кам'янецького періоду життя (1844–1874), навіть покинувши редакторське крісло, Павло Микитович все ж тісно співпрацював з часописом, надаючи гласності своїм думкам, своїм краєзнавчим дослідженням.

Особливо активізував краєзнавчу дослідницьку працю у зв'язку зі створенням 1865 року Комітету для історико-статистичного опису церков і парафій. Його поява була викликана низкою обставин. Передусім – пробудженням у роки реформ 60–70-х років

ХХ ст. самосвідомості народу, його бажанням пізнати своє минуле, рідний край, як і намаганням правлячих кіл включити до офіційної російської історії події, факти приєднаного до Росії регіону. У той же час гостре ідейне протистояння польського і російського елементу вимагало звернення до історичного коріння, аби засобами краєзнавства легітимізувати інкорпорацію Правобережної України до складу Російської імперії, доказати давність православних християнських традицій, довести полякам, що їх наміри – «... нездійсненна мрія розпашлої уяви», такі собі «дитячі витівки поляків – католиків, що тішать себе надією бути повними панями в нашій чисто руській стороні» [18, с.61]. Ставилися і завдання духовно-морального плану – виховання жителів приєднаного краю в дусі смирення, бо «ворог роду людського посіяв плевели і ці плевели ростуть і деінде хочуть задушити й пшеницю» [18, с.63].

Ще 1855 року Преосвященний Євсей дав розпорядження священикам підготувати історико-статистичні дані про церкви і парафії і направити до Кам'янця-Подільського для складання опису епархії. Їх узагальненням займався викладач і бібліотекар Подільської духовної семінарії Павло Гліщинський. Смерть не дозволила йому завершити проект, але напрацювання були опубліковані редактором П.М. Троїцьким у семи числах «Подольских епархиальных ведомостей» ще 1862 року [20, с.23]. На сторінках часопису також знайшли місце історичні описи церков і парафій повітових міст, підготовлені протоієреєм Михайлом Орловським.

Оскільки справа підготовки історико-статистичних описів загальмувалася, архієпископ Леонтій, який очолював Подільську епархію упродовж 1863–1874 рр., розпорядився: «Настоит надобности в историко-статистическом описании Подольской епархии согласно давно уже последовавшему распоряжению Святейшого Синода. И я нахожу нужным образовать Комитет для сего при семинарии. Предлагаю Правлению предоставить мне проект состава Комитета с программой самого описания. Председателем Комитета имеет быть отец ректор семинарии архимандрит Феогност» [4, арк.1].

До першого складу Комітету ввійшла 21 особа – 12 викладів і 9 священнослужителів. Серед них – і редактор «Подольских епархиальных ведомостей» П.М. Троїцький [4, арк.1-2]. 8 липня 1865 року відбулося перше засідання, на якому затверджено план дій, представлений головою Комітету. Перед колективом стояло завдання перевіряти, виправляти, доповнювати і приводити в єдине ціле надіслані священиками історико-статистичні описи монастирів і церков, публікувати їх. Ознайомившись з раніш складеною програмою опису, члени Комітету висловили низку пропозицій і доручили П.М. Троїцькому доопрацювати її. На наступних засіданнях, 6 і 12 жовтня того ж року, програми опису церков і монастирів були затверджені.

Питання підготовки описів виявилось невідомим для більшості парафіяльних священиків. На 1 вересня 1868 р. до Комітету надійшло 774 описи, але тільки третина з них після доопрацювання могла бути рекомендована до друку. Комітет звернувся до благочинних з проханням взяти під контроль справу, надати допо-

могу священникам. Згодом, прийшли до висновку, що для надання організаційно – методичної допомоги та завершення описів необхідно закріпити членів Комітету за повітами. П.М. Троїцький взявся надавати допомогу священникам Кам'янецького повіту. І в тому, що згодом, вже після його від'їзду до Криму, описи церков і парафій Кам'янецького повіту в сьомому випуску «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» побачили світ, є чимала доля зусиль Павла Микитовича [51].

Концепція історико-статистичного опису епархії не тільки набрала чітких обрисів, а й поступово почала втілюватися в життя. Зійшлися на думці підготувати узагальнюючі статті з історії кожного повіту та епархії. Д. Синицький взявся описати історію епархії до 1795 року, а П. Троїцький – після 1795 року. Описи проходили апробацію шляхом публікації в «Подольских епархиальных ведомостях». Тільки протягом 1865–1875 рр. на їх сторінках був вміщений 61 історико-статистичний нарис. І починав цю працю перший редактор часопису П.М. Троїцький [20, с.27].

Ставши одним із зачинателів подільського краєзнавства, він подавав особистий приклад наукового дослідження подій і фактів минулого краю. Дякуючи П.М. Троїцькому, маємо детальну інформацію про закладку 12 червня 1864 року новопланівського мосту з участю глави Подільської епархії єпископа Леонтія, Київського, Волинського і Подільського генерал – губернатора Анненкова, Подільського губернатора Брауншвейга, дивізійного генерала Нірода, духовенства, вчителства, міщан. Подія була не рядовою. Міст давав вихід до передмість, а головне – можливість розширити губернський центр. Адже питання бути Кам'янцю-Подільському губернським містом чи ні вирішувалося не раз.

Ще сто років до того маршалок подільської шляхти Стефан Маковецький запропонував проект будівництва мосту зі скали на скалу та його фінансування коштом подільських магнатів, яким з плати за проїзд гроші мали бути повернуті. Однак проект з-за Барської конфедерації, в якій маршалок взяв активну участь і був висланий до Сибіру, був відтермінований. 1854 року, під час Кримської війни, губернатор навіть отримав розпорядження перенести губернський центр до м. Брацлава. Потрібно було негайно вирішувати питання комунікації між Старим містом і Новим планом.

Тому й зібрала подія високе начальство, була пишно обставлена – з хресною ходою, промовами, гарматною пальбою. Про це детально повідав нам редактор «Подольских епархиальных ведомостей» П.М. Троїцький [30].

Його дослідження стосувалися в основному історії православної церкви, окремих храмів, відновлення православ'я в приєднаному до Росії Поділлі, діяльності братств, організації освіти в краї, в якій провідну роль з середини XIX ст. відігравала православна церква.

У 5-му числі ПЕВ за 1873 рік вмістив він статтю «Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом Преосвященного Иоаникия 1795 г.». Із неї дізнаємося, що утворення на Поділлі самостійної епархії сталося через два роки після його приєднання

до Росії. Спочатку Мінська, Ізяславська, Брацлавська губернії і Кам'янецька область склали єдину єпархію на чолі з єпископом Віктором. У травні 1794 року він закликав населення єпархії повернутися в лоно рідної православної церкви: «Гонения исчезли, перестали обурования. Прибегните в объятия Церкви-Матери...» [42, с.179]. Однак наштотхнувся на опір уніатського митрополита Ростоцького, польських поміщиків і ксьондзів. Але вже через рік до православ'я в Брацлавській губернії навернулося 1442 церкви. Це дало підстави Катерині II указом від 12 квітня 1795 р. створити на Поділлі окрему Брацлавську і Подільську єпархію і призначити архієреєм члена Синодальної контори архимандрита Ставропігального Донського монастиря Іоанікія, уродженця м. Полонного.

Вихованець Київської академії він пройшов чималу школу – працював у Смоленську, Петербурзі, Москві, був учителем, священнослужителем, архимандритом. У липні 1795 р. прибув на Поділля, поселився в Шаргородському монастирі і почав розбудовувати єпархію. Мав створити не менше 30 благочиній, як і вимагав указ Св. Синоду, єпархіальну консисторію із двох членів, секретаря, чотирьох столоначальників, стряпчого і протоколіста. П.М. Троїцький називає не тільки прізвища перших службовців консисторії, їх статус, а й, навіть, міри покарання за порушення: за випивку канцеляриста звільняли з посади, за виписку неправильної довідки карали в присутності секретаря і столоначальників 15-20 ударами прута, столоначальника за серйозні порушення садили в холодну, а секретаря, як вищого чином, на день – два позбавляли права носити шпагу [43, с.204].

Непростий процес формування благочиній, обрання правління знайшов відображення в матеріалах «Учреждение духовных правлений в Брацлавской епархии ...» та «Избрание духовенством в Брацлавской епархии десятона начальников или благочинных, депутатов и духовников ...» [44; 45]. З рапорту благочинного Ушицького повіту Никифора Ісаєва, наприклад, дізнаємося, що до складу окружного правління були обрані священники Григорій Яцимірський з Ушиці та Стефан Смуковський із с. Багданівка, а правління переміщено з повітової Ушиці до Миньківців – географічного центру округу [44, с.323]. В результаті 1798 року в Подільській єпархії було сформовано 12 благочинницьких округів, які об'єднали 1621 православну церкву [44, с.332].

Низка публікацій в «Подольских єпархиальных ведомостях» присвячена приєднанню уніатських церков до православ'я в 1795–1796 рр. [46]. Процес цей був не простим. Для прикладу, протоієрей Дмитро Кривицький, керуючий проскурівською та ушицькою протопопіями, та чиновник майор Фрідеріц, що прибули у с. Великий Жванчик для оголошення грамоти єпископа Віктора, наткнулися на опір місцевого поміщика підкоморія Липинського. Парафіяни, вислухавши грамоту, виявили бажання приєднатися до православної церкви, і декілька осіб підписалися, навіть, під заявою. Але з'явився економ, почав погрожувати селянам, і ті відмовились від підписів і заяви, мотивуючи, що приєднуються до православ'я, якщо приклад покаже поміщик і місцевий священник. Липинський

же заявив, що церква побудована ним, і він не збирається передавати її православному відомству. Тяганина продовжувалася більше двох років, до справи підключився архієрей Віктор, губернатор, згодом і генерал – губернатор Тутомлін. За розпорядженням останнього Липинський побудував для православних нову церкву на честь успіння Божої Матері [15].

Процес навернення уніатів до православ'я нерідко набував характеру боротьби, яку відображали й назви статей П.М. Троїцького – «Меры, принятыя преосвященным Иоаникием к **уничтожению** (підкреслення моє. – Авт.) остатков унии в Брацлавской епархии (1795–1796 гг.)» [46]. Цій проблемі він і згодом надавав великого значення, що засвідчує низка публікацій [47; 48; 49].

У дослідженнях Павла Микитовича велике місце зайняла історія виникнення й функціонування в Подільській єпархії опікунських рад [32] і братств. Його цілком справедливо треба визнати істориком братського руху на Поділлі, який зародився в Кам'янці-Подільському ще на початку XVII ст.: 1606 року при Іоанно-Предтеченській церкві, 1641-го – при Троїцькій, 1672 – Покровській [22, с.117]. Навіть у 60-х роках XIX ст. збереглися подекуди старі сундуки – важливий атрибут братств, місце збереження братських свічок, документів, грошей.

Павло Микитович не тільки вивчав документальні свідчення функціонування братств. 1 жовтня 1863 р. він у складі трьох засновників – соборний священик Филімон Лазаркевич, учитель гімназії Микола Протопопов і протоієрей Павло Троїцький – відновив братство при кафедральному Іоанно-Предтеченському соборі на умовах: до братства могли вступати як чоловіки, так і жінки, вносячи щорічно посильну пожертву на зміцнення матеріальної бази церкви, поліпшення її вигляду тощо [29]. Відновлене братство сконцентрувало зусилля на наведенні порядку на цвинтарі. За підтримки архієрея єпископа Леонтія і губернатора Брауншвейга отримало додаткову землю для його розширення, поставило загорожу. А в соборі – троє нових дверей, подвійні вікна тощо. І це було ще до появи імператорського дозволу засновувати братства при кожній церкві.

Після цього дозволу Св. Синод своїм указом розширив функціональні можливості братств: надав право відкривати школи, проводити просвітницьку роботу серед вірян. Новий статут передбачив обрання до складу братства дійсних членів та членів – жертводавців. Перші сприяли щорічними внесками, своєю працею і постійною участю в обговоренні питань, прийнятті рішень, другі – тільки пожертвою. Загальні збори обирали голову, діловода і скарбника, які разом з кількома членами складали Раду братства. Рада збиралася щотижня, у вихідний день, для вирішення поточних питань, мала печатку, скриню – сундук, корогви, 12 великих воскових свічок. Раз на рік відбувалися звітні-виборні збори. Серед членів братства були високі посадовці – глава єпархії, губернатор, кафедральний протоієрей М. Новицький, віце-губернатор В. Андреев, міський голова І. Грієльський, лікар А. Старцев, чиновники різних відомств, учителі, інші міщани. У реорганізованому й

урочисто відкритому 1 листопада 1864 року братстві було 19 дійсних і 10 членів – жертводавців. Павла Микитовича обрали скарбником, а згодом і головою братської ради [31, с. 11].

З публікацій П.М. Троїцького («О братствах в Подольской епархии», «Братский ремесленный приют», «Об открытии трех школ Иоанно-Предтеченским братством», «Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1871–72 год» та ін.) довідуємося, яку велику роботу щодо організації в місті 1865 року початкових та ремісничої шкіл провело братство [10; 2; 41]. Вони діяли в Старому місті, на Польських та Руських фільварках. А 1867 року на Польських фільварках, у найнижчому в єврея Вайнгурта будинку, рада братства відкрили ремісничу школу, яку освятив вікарний єпископ Феогност. Оскільки вона заснувалася на базі діючої початкової, то в своїй діяльності поєднувала елементи і першої, і другої. Окрім читання і письма вихованці опановували столярною справою, різьбою по дереву, чоботарським ремеслом [2, с.160]. На кінець року в ремісничому інтернаті утримувалося на кошти братства 35 хлопчиків [10, с.120]. Влітку 1872 року реміснича школа отримала замовлення на пошиття 130 пар чобіт для семінарії, 24 пар – для вихованців духовного училища. Прибутки нерідко складали до 100 руб. 1899 року братство відкрило іконну і книжкову лавки [41, с.874].

З-під пера П.М. Троїцького з'явилася історія не тільки Іоанно-Предтечинського братства, а й Гусятинського [35], братства при Ямпільському міському соборі [38], у Кривохижинцях і Долинянах Могилівського, Вербці Ольгопільського повітів [36; 37].

Як викладач Закону Божого в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, Павло Микитович брав участь в освітньому житті міста та губернії. Наприкінці 1865 року був запрошений до участі в нараді з питань діяльності Подільської духовної семінарії, яку провів єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій. Низька зарплата, слабка матеріально-навчальна база класів, бібліотек – фундаментальної та учнівських, недостатнє фінансування казеннокоштных учнів, низькокалорійне харчування – все це породжувало нездорову обстановку і вимагало вжиття невідкладних заходів. Глава єпархії попросив викладачів семінарії, членів консисторії, присутніх на нараді, дати відповідь на одне питання: що робити аби поліпшити побут і моральну обстановку в семінарії.

Виступаючи звертали увагу, насамперед, на низьку оплату праці. Адже 13 викладачів семінарії отримували в рік по 257 руб. 40 коп., як і ректор семінарії, що було у два з половиною рази менше, ніж у гімназії. Тому при першій можливості перейти на роботу в гімназію вони покидали семінарію. Річна платня секретаря семінарії складала всього 85 руб. 80 коп., бібліотекаря – 71 руб. 50 коп. Не в кращому становищі були й вихованці. На утримання казеннокоштного, нині сказати – бюджетного вихованця, потрібно було на рік 125 руб., асигнувалося лише 34 руб. 28 коп. На бібліотеку з 1865 року відпускалася більша ніж до того сума – 208 руб. 49 коп., однак, як зауважували учасники дискусії, її не вистачало на придбання нової літератури. На утримання семінарської лікарні

тратилось 228 руб. Бажала кращого організація харчування, підтримка позабюджетних вихованців [13, с.13].

Внаслідок обговорення зійшлись на думці підвищити платню ректору і викладачам до 600 руб. річних, інспектора – до 400 руб., бібліотекаря – до 200 руб., утримання казеннокостних вихованців збільшити вдвоє – до 80 руб. 48 коп., напівказенних – до 40 руб., лікарні виділяти в рік 1037 руб. 50 коп., бібліотеці – 400 руб. [13, с.15].

Особливу думку висловив П.М. Троїцький: при урівнянні викладачів семінарії в оплаті праці з гімназійними варто довести їм таку ж кількість годин, як у гімназії, а ще ввести плату «за право слухання лекцій – по 20 руб. з кожного вихованця в рік» [13, с.16]. Пропозиції зацікавили архієрея, бо були слухними, але, враховуючи ситуацію в семінарії, не могли бути введені в життя негайно, бо могли б привести до скорочення штату викладачів, погіршення становища утриманців, а отже – і без того напруженої ситуації.

Відгукнувся редактор «Подольских епархиальных ведомостей» на відкриття в Тульчині за ініціативи протоієрея В.В. Гречулевича жіночого духовного училища. Він за підтримки консисторії придбав у Тульчині кам'яний двоповерховий будинок із садобою і на кінець червня 1865 року зібрав в училищі 17 вихованок – дочок священників bliщих до Тульчина повітів [33, с.33]. Павло Микитович детально проінформував про хід відкриття закладу. 22 липня 1856 р., у день народження імператриці Марії Олександрівни, урочистою літургією і освяченням приміщення було засноване друге в єпархії жіноче духовне училище. Водночас відбулася закладка училищної церкви, на будівництво якої дійсний статський радник О.Абаза виділив землю й пожертвував лісоматеріали [33, с.334].

П.М. Троїцький оперативно відгукнувся на появу на Поділлі шкіл для дорослих. У статті «О школах грамотности в Подольской епархии», вміщеній у 17-му числі «Подольских епархиальных ведомостей» за 1868 рік, розкрив історію зародження і розвитку народних шкіл, причини, які гальмували розбудову на Правобережній Україні освіти для дорослих.

Історичний екскурс розпочав з Петра I, який, розуміючи роль освіти у вирішенні державних справ, відкрив більше сотні народних шкіл. Цю тенденцію розвивали наступники, особливо Олександр I, Микола I. Останній організовуючи Міністерство державного майна, поставив завдання облаштувати сільські початкові школи для державних селян. Справу підтримали й окремі прогресивні землевласники, засновуючи навчальні заклади в своїх маєтках. З ліквідацією кріпосницьких порядків справа активізувалася. За даними Св. Синоду на 1 січня 1867 р. в Російській імперії вже діяло 19436 церковнопарафіяльних шкіл, в яких навчався 383181 учень [40, с.528]. Подекуди у вихідні, після церковної служби, у школах, щоб опанувати грамотою, збиралися й дорослі. П.М. Троїцький акцентує, що на Правобережжі, яке до 1793 року входило до складу Польщі, діяли в основному польські навчальні заклади (ліцеї, гімназії, семінарії), і лише з приєднанням краю до Росії були зроблені перші кроки в напрямку освіти для сільських дітей. 20 червня 1867 р. обер-прокурор Св. Синоду граф

Д. Толстой запропонував єпископу Подільському і Брацлавському Леонтію звернути увагу на освіту для сільського населення і дорослих, зокрема. «Взрослые же поселяне, большинство которых доселе неграмотное вовсе, лишены возможности, хотя бы желали, получить школьное образование, по отсутствию специально для сего назначенных заведений, – констатував глава Св. Синоду. – Отсюда само собою возникает потребность в устройстве таких школ... Потребность эта давно уже осознана в образованнейших государствах Европы, классы для взрослых или же особые для них школы учреждены там во множестве...» [40, с.530].

У вересні 1867 року було дано розпорядження благочинним розгорнути школи або класи для дорослих на базі церковно – парафіяльних початкових навчальних закладів, використовуючи їх матеріальну базу, фонд підручників і працю вчителів. У жовтні того року такі школи почали подекуди діяти. Благочинний Літинського повіту Іван Гандзулевич доповів єпископу Леонтію, що 2 жовтня організував школу особисто, за три неділі контингент учнів з числа дорослих зріс з 12 до 20 осіб [40, с.531]. Автор статті наводить чимало інших прикладів, узагальнив проблеми і пропозиції з місць, виступаючи таким чином не просто реєстратором фактів, а й популяризатором досвіду.

Як дослідник – краєзнавець Павло Микитович залишив чимало інших документів епохи у формі статей, інформацій, репортажів [34; 39].

Останньою публікацією П.М. Троїцького, відслідкованою нами на сторінках «Подольских епархиальных ведомостей», був його репортаж про огляд єпархії, який з 17 липня по 16 серпня 1874 року здійснив глава Подільської єпархії з його участю. Цієї честі Павло Микитович заслужив багатолітньою працею.

Адже попри основні обов'язки ключника і протоієрея кафедрального Іоанно-Предтечинського собору, до 1869 року, завершення двадцятирічного стажу законоучителя губерніяльної чоловічої гімназії, він виконував і низку інших громадських доручень. У 1861 і 1863 роках був наглядачем недільної школи в м. Кам'янець-Подільському, з 1868 по 1871 рік – членом училищного правління Кам'янецького духовного училища [7, с.382]. Входив до складу консисторського правління, був цензором священницьких проповідей, повчань і духовно-моральних творів, директором комітету по тюрмах, депутатом Подільської кримінальної палати, благочинним Кам'янецьких міських церков, членом свічкового комітету, членом правління училищного округу Кам'янець-Подільського і Проскурівського повітів, головою з'їзду цього округу [7, с.384]. Всі обов'язки виконував з високою відповідальністю і наполегливістю. Це добре ілюструє його участь у роботі комітету з будівництва церкви на Польських фільварках. Саме він надсилав запрошення вірянам, добровільцям і зібрав 40 тис. руб. на побудову церкви. Якщо врахувати, що пожертви надходили не сотнями – тисячами, а рублями, що не всі відгукувалися на запрошення, то скільки ж листів треба було йому підготувати, підписати конвертів, щоби зібрати таку суму. Але відданість справі, наполегливість у досягненні

мети в поєднанні з ввічливістю, толерантністю, повагою до людей завжди забезпечували успіх будь-яким його починанням.

Тому й сприйняв запрошення до поїздки по єпархії, як високу нагороду. Бо за 30 років служби в Кам'янці-Подільському не мав нагоди побачити красивий подільський край, його людей, поспілкуватися з колегами – парафіяльними священиками, повітовими керівниками і благочинними. І хоч його репортаж переповнений емоціями від побаченого, все ж відтворює він об'єктивну картину парафіяльного життя, постановки шкільної справи, морального виховання пастви [50].

Водночас це було й прощання з краєм, де пройшли золоті роки життя. У серпні 1874 року указом Св. Синоду був переміщений до Криму на посаду кафедрального протоієрея Олександро-Невського собору в м. Сімферополі. 15 жовтня 1874 року «Подольские епархиальные ведомости» повідомили: «Ключник Кам'янецького кафедрального собору, колишній член Подільської духовної консисторії протоієрей Павло Троїцький переведений у відповідності з його заявою в Таврійську єпархію з наданням йому посади кафедрального протоієрея Сімферопольського кафедрального собору» [17, с.562]. Це була висока нагорода за роки вірного служіння православної церкви в Україні, на Поділлі. Так розпочався кримський період життя і пастирської служби, який тривав майже 12 років.

Сімферопольський Олександро-Невський собор, настоятелем якого став протоієрей Павло Троїцький, мав цікаву історію. Виник він з утворенням Таврійської губернії і став частиною генеральної забудови губернського центру. Ще 1787 року, відвідавши місто, імператриця Катерина повеліла князю Потьомкіну побудувати в Ак-Мечеті соборний храм [1, с.23]. Однак смерть князя, а за ним імператриці, відсунули початок будівництва більш ніж на 20 років. Освячення місяця й закладка перших каменів відбулася в травні 1810 р. Однак будівництво у зв'язку з Вітчизняною війною 1812 року було законсервовано, зведені стіни дали тріщини, будівельні матеріали розікрали, за що понесли судову відповідальність члени будівельного комітету та губернатор О.М. Бороздін, на маєтки якого був накладений арешт [1, с.24].

Будівництво храму продовжилось, але вже за проектом члена будівельного комітету Міністерства внутрішніх справ І. Шарлемана і на новому місці. Його вів архітектор Я.І. Колодін [5, с.23]. Кошторисна вартість складала 218 тис. 965 руб., значну суму для того часу. 12 березня 1823 р., у день чергової річниці коронації Олександра I, Преосвященний Іов освятив місце, губернатор Перовський заклав у фундамент камінь з медаллю. За 6 років будівництво було завершено. 3 липня 1829 року храм був освячений Преосвященним Гавріїлом [12, с.136]. І хоч благоустрій території тривав не один рік, храм з того часу виконував функції центрального собору губернії.

У такій святині випало служити протоієрею Павлу Троїцькому упродовж 1874–1886 рр. Храм потребував постійної підтримки – поточного і капітального ремонтів, оновлення іконостасу, настінних розписів. Ще до приїзду П.М. Троїцького він поповнився годинником, 1844 року були побудовані трапезна, притвор із

дзвоном, приміщення для сторожа, а з лівого боку – вхід у ризницю. 1860 року храм отримав статус кафедрального і зазнав нової перебудови – облаштування трьох алтарів, значного розширення, після якого міг вмістити одночасно 500 парафіян [1, с.35].

Набутий в Кам'янці-Подільському досвід підказував, що треба спиратися на громаду, на братство, яке діяло при Олександрівському соборі. Наступного 1875 року протоієрей Павло Троїцький був обраний членом братства, згодом – його скарбником, товаришем голови. Регулярно, як і в Кам'янці-Подільському, вносив посылну суму в братську касу – щорічних 3 руб. У списках жертводавців знаходимо Єлизавету Павлівну Троїцьку, внесок якої складав також 3 руб. [25, с.1120].

Важливе значення для П.М. Троїцького мали загальні збори 12 грудня 1882 р. Якраз минуло 14 років з часу заснування братства. Як водилося, у цей день в Олександрівському соборі відбулася літургія, яку провів єпископ Таврійський і Сімферопольський Гермоген з участю кафедрального протоієрея П. Троїцького, та панахида по померлих братчиках.

У залі консисторії пройшли звітно-виборні збори. Єпископ Гермоген проголосив промову, торкнувся історії братства, окреслив завдання: захищати слабких у вірі від впливу сектантів, надавати моральну і матеріальну допомогу тим, хто нещодавно прийняв християнство; організувати школи для дітей і дорослих; дбати про облаштування бібліотек при школах і церквах, розповсюджувати корисні книги; будувати і прикрашати храми; допомагати хворим, бідним, престарілим, сиротам.

Про те, як ці статутні обов'язки виконувало Олександрівське братство в 1881–1882 роках, доповів замість покійного голови архієпископа Гурія його заступник П.М. Троїцький. Він висловив співчуття з приводу втрати архієпископа і вдячність йому від братства й усіх мирян за багаторічну самовіддану працю й повідомив, що Преосвященний Гурій заповів значну суму – 880 руб. – для підтримки бідних, а братству передав свої твори і право на їх видання й перевидання. Подяка була винесена й колишньому ректору семінарії Арсенію, переведеному на посаду Ладозького єпископа, за його значні зусилля в побудові часовні.

Братство підтримало кафедру розколу, створену в семінарії для вивчення основ інших церковних гілок, виділивши їй чверть доходів братства. У другій половині XIX ст. розгорталася мережа бібліотек у семінаріях, духовних училищах, храмах, церковнопарафіяльних і недільних школах. Олександрівське братство 1881–1882 рр. на бібліотеку при семінарії і недільну школу дало 50 руб., перебрало в своє розпорядження навчальну бібліотеку ліквідованої Лівадійської школи, розіслао в школи єпархії та семінарську бібліотеку чимало книг покійного архієпископа Гурія, а також 100 примірників житій святих Таврійських, переданих мешканцем Москви членом братства В.Д. Аксоновим. 100 рублів виділили на підтримку гімназистів [26, с.135-137].

Таємним голосуванням було обрано раду братства – 9 членів і 6 кандидатів, головою – отця кафедрального протоієрея Павла Троїцького [26, с.140].

Це надало настоятелю більше можливостей для здійснення наміченого. За своє перебування на посаді зумів обнови́ти і розширити приміщення, побудувати дзвіницю, замовити великого дзвона. 1884 року основні роботи були завершені і, як відмітили сучасники, «... собор предстал во всем величии и красе» [1, с. 35]. У цьому була значна заслуга кафедрального протоієрея голови Олександро-Невського братства Павла Троїцького [1].

На жаль, зусилля П.М. Троїцького та парафіян щодо зміцнення матеріальної бази як Іоанно-Предтеченського кафедрального храму в Кам'янці-Подільському, так і Олександро-Невського в Сімферополі з приходом до влади більшовиків зазнали краху, у час розгулу воєнного атеїзму обидва храми були зруйновані аж до фундаментів.

Новий настоятель собору заявив про себе і як високий інтелектуал, видатний оратор. Його промови, повчання характеризувалися аргументованістю, логікою викладу, вдало дібраними словесними засобами. Типовим прикладом може бути відправлена ним 22 серпня 1876 року літургія і панахида по православних воїнах, що полягли в боях з турками на Балканах, і, особливо, промова. Рівень її був настільки високим, що архієрей єпископ Гурій розпорядився надрукувати промову в неофіційному відділі «Таврических епархиальных ведомостей».

Торкнувшись турецької агресії проти народів Боснії, Герцеговини, Сербії і Болгарії, він повідомив мирянам: «Движущие ненавистью к христианству турки, старинные враги наши черкесы, переселившиеся в Турцию, буйная турецкая вольница – баши бузюки вторгаются даже в те города и селения христианские, которые не восставали против турок, сжигают их до тла, истребляют посевы, захватывают все движимое имущество мирных жителей. Одних топят в реках, других сжигают в домах, некоторых рассекают на части и бросают тела собакам. Беременным женщинам, детям, особенно школьникам, распаривают животы. Девиц, молодых женщин, надругавшись над ними, уводят и продают в неволю или в гаремы богатых турок как негодный товар, за самую дешевую цену – по 30 коп. Остальных убивают, режут или закапывают живыми в землю...» [24, с.606].

Навівши низку інших, не менш вражаючих фактів, отець Павло звернувся до присутніх зібрати пожертву на підтримку братів-слов'ян на Балканах: «Грех нам будет, если мы будем пить и веселится, а братья наши по вере и по крови, многострадальные славяне, будут умирать от голода и болезней». Тієї служби тарілочний збір дав небачену суму – 200 руб., які пішли за призначенням [24, с.606-609].

На протоієрея П. Троїцького – члена цензурного комітету, як і в Кам'янці-Подільському, були покладені обов'язки рецензента проповідей, повчань, промов колег, які він досить делікатно виконував. Вже 1875 року, проаналізувавши надіслані в консисторію тексти, П.М. Троїцький в рапорті на ім'я Преосвященного Гурія, просив відмітити талановиті проповіді священнослужителів Таврійської єпархії отців Панкєєва, Попова, Ястребова,

Чепіговського, Синицького, Кривошеева, а повчання отців Чепіговського, Тодорцева, Кривошеева надрукувати в єпархіальних відомостях. При цьому досить толерантно, необразливо висловив зауваження тим, чії проповіді мали суттєві недоліки: «... иные повредили достоинству своих проповедей безграмотно и неразборчивою перепискою их, а иные излагали свои поучения языком витиеватым и вычурным, который мало понимали сельские слушатели» [11, с.54]. Пропозиції були підтримані єпископом Гурієм, який оголосив відміченим Павлом Микитовичем кандидатам своєю архіпастирську подяку.

Настоятель вів розклад проповідей у храмі. Право їх вигосити в головному соборі єпархії було визнанням можливостей священнослужителів і великою честю. Кидається у вічі, що протоіерею П. Троїцькому доручалися проповіді в найбільш урочисті дні: 1879 року – у дні народження імператриці і князя Олександра Невського, 1880-го – на Благовіщення і в день Вознесіння Хреста Господнього, 1882 – у день Покрови Пресвятої Богородиці.

Павло Микитович брав активну участь в освітньому житті Таврії, зокрема у виробленні оптимального кошторису на утримання духовно – навчальних закладів. Як член Комітету з будівництва жіночого духовного училища, не раз звертався до добродійців за фінансовою підтримкою. Використовував і «Таврические епархиальные ведомости», у 9-му числі за 1876 рік вмістивши звернення ради Таврійського єпархіального жіночого училища до духовенства єпархії. Оскільки на порядок дня постала гостра необхідність будівництва нового навчального корпусу вартістю в 50 тис. руб., а на рахунок було тільки 12 тис., просив на окружних з'їздах вирішити питання збору ще 8 тис., необхідних для започаткування будівництва та звернення до Св. Синоду за позичкою [23]. Співпрацював і з Товариством православних педагогів єпархії, їх газетою «Таврида православная».

Протоіерей П.М. Троїцький виконував низку інших громадських доручень. Був членом Таврійського єпархіального опікунства, членом Комітету у справах свічкового заводу та інших.

Його різностороння плідна праця не раз відзначалася. Вісім разів у Таврії отримував архіпастирську подяку, благословення Святійшого Синоду, мав усі церковні нагороди до палиці включно. Ще 1862 року, у кам'янецький період життя, був нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня, про що повідомляли «Подольские епархиальные ведомости» [14, с.104], у Сімферополі – орденом Св. Володимира 3-го ст. Був представлений також до нагородження хрестом з імператорського кабінету.

Однак хвороба підточила сили, 15 січня 1886 року він помер. 17 січня відбувся похорон з участю єпископа Таврійського і Сімферопольського Мартиніана. Слово мовили колеги ключар кафедрального собору протоіерей Жежеленко, отець Назаревський, міський благочинний Синицин, викладач семінарії Ільїнський. Поховали його в склепі з південного боку головного алтаря Олександрівського собору [9, с.225].

30 травня 1930 р. кримський ЦВК прийняв рішення знести храм, дозволивши перенести тіла архієпископа Гурія і трьох свя-

щеників, у тому числі протоієрея П. Троїцького, на міське кладовище [1, с.37].

А 1999 року Верховна рада Автономної республіки Крим прийняла рішення відновити храм на старому місці. 9 травня 2000 року відбулося освячення місця, 2003-го почато будівництво. Реконструкція наближається до завершення і буде свого роду покаяттям нинішнього покоління за ганебний вчинок попередників, достойним пам'ятником священнослужителям собору за їх подвиг на ниві духовного служіння своєму народові. У тому числі – й протоієрею Павлу Троїцькому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Белова С.А. Симферополь: этюды истории, культуры, архитектуры. – Симферополь : Таврия-Плюс, 2001. – 184 с.
2. Троїцький П.Н. Братский ремесленный приют / прот. П. Троїцький // Подольские епархиальные ведомости: неофиц. отд. – 1867. – 1 марта. – №5. – С. 155-162.
3. Двадцатипятилетие издания «Подольских епархиальных ведомостей» // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». – 1886. – №1. – С. 1-20.
4. Державний архів Хмельницької області, ф.р.3333, оп.1, спр.24, арк.1.
5. Дюличев В.П. Рассказы по истории Крыма (XIX век. Таврическая губерния) / В.П. Дюличев. – Симферополь : Бизнес-информ, 1994. – 55 с.: фото.
6. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8. – С. 309.
7. Кафедраальный протоієрей П.Н. Троїцький : некролог // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». – 1886. – №19-20. – С. 381-391.
8. Михалевиц И.К. Каменец–Подольская гимназия: историческая записка о пятидесятилетнем ея существовании (1833–1883) / И. Михалевиц. – Каменец–Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1883. – X, 144, 66, СXXXIV с.: карта-схема.
9. Некролог // Таврические епархиальные ведомости: отдел неофиц. – 1886. – 15 февр. (№4). – С. 217-225.
10. О братствах в Подольской епархии / прот. П. Троїцький // ПЕВ. – 1868. – №4. – С. 114-120; №6. – С. 172-178.
11. Объявление Архипасторской благодарности за проповедание Слова Божия // Таврические епархиальные ведомости: офиц. отд. – 1875. – Дек. (№24). – С. 52-54.
12. Основы православной культуры Крыма: пособие для системы учеб. заведений общего средн. образ. АРК / под ред. Т.И. Титовой и А. Якушечкина. – Симферополь, 2004.
13. Павлович А.Я. По поводу собрания наставников Подольской семинарии и членов консистории у его Преосвященства Преосвященнейшего Леонтия, епископа Подольского и Брацлавского, для рассуждения об улучшении быта семинарии / Александр Павлович // Подольские епархиальные ведомости. – 1866. – 1 янв. (№1). – С. 5-22.
14. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. – 1862. – 1 июля (№13). – С. 104.
15. Подольские епархиальные ведомости. – 1873. – Нояб. (№21). – С. 703-714.
16. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. – 1869. – 15 июня (№12). – С. 181.
17. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. – 1874. – 15 окт. (№20). – С. 562.
18. Подольские епархиальные ведомости. – 1886. – №2. – С. 61-63.
19. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. св. Е. Сецинского. – Біла Церква : О. Пшонківський, 2009. – 994 с.

20. Прокопчук В.С. Красназнавство на Поділлі: історія і сучасність / Віктор Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – 204 с.
21. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862–1912) // Православная Подолия. – 1912. – 8 янв. (№1). – С. 3-9.
22. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. описание / Е. Сецинский. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1895. – X, 248 с.: ил.
23. Таврические епархиальные ведомости: оффиц. отд. – 1876. – №9. – С. 1.
24. Таврические епархиальные ведомости: не оффиц. отд. – 1876. – 1 окт. (№19). – С. 605-609.
25. Таврические епархиальные ведомости: оффиц. отд. – 1880. – Янв. (№1). – С. 1120.
26. Таврические епархиальные ведомости: оффиц. отд. – 1883. – Янв. (№1).
27. Троицкий П.Н. К духовенству Подольской епархии от редакции / прот. П. Троицкий // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». – 1863. – №1. – С. 1-7.
28. Его. Каменецкий кафедральный Св. Иоанно-Предтеченский собор // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – №2. – С. 28-29.
29. Его. Восстановление братства при Каменецком кафедральном Свято-Иоанно-Предтеченском соборе / прот. П. Троицкий // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям»: часть неоффиц. – 1863. – 15 окт. (№20). – С. 810-812.
30. Его. Закладка каменного моста в г. Каменце 1864 года 12 июня и речь, по сему случаю произнесенная Преосвященным Леонтием, епископом Подольским и Брацлавским / П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1864. – №13. – С. 476-482.
31. Его. Православное братство при Каменецком кафедральном Свято-Иоанно-Предтеченском соборе / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: часть неоффиц. – 1865. – 1 янв. (№1). – С. 11-26.
32. Его. О приходских церковных попечительствах в Подольской епархии / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1866. – 15 марта (№6). – С. 192-203.
33. Его. О женском для девиц духовного звания училище в местечке Тульчине Подольской епархии / П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1866. – 1 мая (№9). – С. 329-334.
34. Его. Освящение Свято-Параскевской церкви в селе Устье Каменецкого уезда / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. оффиц. – 1866. – 15 нояб. (№22). – С. 811-818.
35. Его. Гусятинское братство / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1868. – №6. – С. 172-178.
36. Его. Свято-Николаевское братство при церкви села Великой Вербке Ольгопольского уезда / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. оффиц. – 1868. – 1 мая (№9). – С. 267-273.
37. Его. Православное церковное братство при Покровской церкви в селе Кривохижинцах и училищный совет в селе Долинянах Могилевского уезда / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1868. – 1 июля (№11). – С. 331-336.
38. Его. Церковное православное братство при Ямпольском голродском соборе / к. прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. Второй неоффиц. – 1868. – 15 июня (№12). – С. 373-379.
39. Его. О приходских попечительствах в Подольской епархии прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1868. – 15 авг. (№16). – С. 488-499.
40. Его. О школах грамотности для возрастных в Подольской епархии // прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1868. – 1 сент. (№17). – С. 526-538.
41. Его. Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1971-72 год / прот. П. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1872. – 15 дек. (№24). – С. 866-881.

42. Его. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом Пресвященного Иоанкия 1795 г. // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 1 марта (№5). – С. 175-193.
43. Его. Пребывание Пресвященного Иоанкия в Москве и выезд оттуда. Прибытие в Шаргород. Учреждение консистории в епархии Брацлавской и Подольской в 1795 году // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 15 марта (№6). – С. 202-215.
44. Его. Учреждение духовных правлений в Брацлавской епархии. Выбор духовенством членов для присутствия в правлениях и утверждение их в сих должностях. Приобретение домов для правлений, средства к содержанию их (1796-97) // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 1 мая (№9). – С. 313-336.
45. Его. Избрание духовенством в Брацлавской епархии десятоначальников, или благочинных депутатов и духовников, расписание благочиннических округов. Благочинническая инструкция (1796-97 годы) // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 5 июня (№12). – С. 404-431.
46. Его. Меры, принятые Пресвященным Иоаннием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 15 июля (№14). – С. 507-516.
47. Его. Присоединение к православию остальных униатских церквей в уездах Брацлавский епархии в 1795-96 году: а) в Ямпольском уезде // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 1 сент. (№17). – С. 586-594.
48. Его. Присоединение к православию остальных униатских церквей в Брацлавской епархии в 1795-96 году // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 1 окт. (№19). – С. 626-636.
49. Его. Присоединение к православию остальных униатских церквей в Брацлавской епархии в 1795-96 годах: в) в Ушицком уезде // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1873. – 21 нояб. (№21). – С. 703-714.
50. Его. Извлечение из путевого журнала о ревизии церквей Подольской епархии его Пресвященством Высокопреосвященнейшим Леонтием, архиепископом Подольским и Брацлавским, 1874 года с 17-го июля по 16-е августа / прот. П. Троцкий // Подольские епархиальные ведомости: отд. неоффиц. – 1874. – 1 нояб. (№21). – С. 573-583.
51. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Н.И. Яворовского. – Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. прав., 1895. – Вип. 7. – XXII, 211 с.

В. С. Прокопчук

**ПАВЕЛ ТРОЦКИЙ – СЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ,
КРАЕВЕД И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ**

В статье исследуется жизненный путь Павла Никитовича Троцкого, священника, педагога, краеведа, общественного деятеля. Россиянин из Смоленска после окончания Московской духовной академии был направлен в Украину, на Подолье, и на протяжении 30 лет (1844–1874) был преподавателем Подольской духовной семинарии, законоучителем Каменец-Подольской мужской гимназии, протоиереем Иоанно-Предтеченского кафедрального собора, благочинным Каменецкого городского округа. Он создал программу «Подольских епархиальных ведомостей», редактором которых был первые три года (1862–1865), возглавлял Иоанно-Предтеченское братство, воссозданное им в 1863 году, открыл три начальных и ремесленную школу для детей прихожан. Как член Подольского епархиального историко-статистического комитета стоял у истоков краеведческого движения, опубликовал ряд статей, касающихся истории

Подольской православной епархии, восстановления после присоединения Подолши к Российской империи православных церков, деятельности православных братств и других интересных тем.

Исследовано также заключительный крымский период жизнедеятельности протоиерея Павла Троицкого – настоятеля Симферопольского Александро-Невского кафедрального собора на протяжении 1874–1886 гг., роль Павла Никитича в улучшении материальной базы храма, укреплении единства православного духовенства, просвещения крымчан.

Ключевые слова: Подолье, Каменец-Подольский, Таврия, Симферополь, семинария, гимназия, педагог, протоиерей, редактор, краевед.

V. Prokorchuk

**PAVLO TROITSKYI – A CLERGYMAN, PEDAGOGUE,
LOCAL HISTORIAN AND PUBLIC FIGURE**

The article deals with the life of Pavlo Mykytovych Troitskyi, a clergyman, pedagogue, local lore historian, a public figure. Being born in Smolensk, Russia, after graduation from Moscow ecclesiastic academy he was sent to Ukraine, Podillia and for 30 years (1844–1874) he was a teacher in Podil'ska ecclesiastic seminari, a teacher of law, in Kamianets-Podil'sky male gymnasium, an archpriest of Ioan Forerunner's Cathedral, a priest of Kamianets town region. He published the programme of the Podillia Eparchy Digest and was the editor of it the first three years (1862–1865), headed Joann Forerunner's brotherhood, restored by him in 1863, established 3 primary schools and a vocational school for the children of local perishioners. As a member of Podil'sky eparchial historical statistics committee was one of the founders of local lore study in the region, published several articles connected with the history of Podillia orthodox eparchy, reunion of orthodox churches after joining the Russian Empire, activity of orthodox brotherhoods and other interesting issues.

The article also reveals the final Crimean period of life and work of archpriest Pavlo Troitskyi, who was a dean of Simferopol Aleksander Nevskyi's Cathedral in 1874–1886 s, his role in the improvement of the material base of the cathedral, strengthening of the unity of orthodox clergymen and enlightenment of the Crimeans.

Key words: Podillia, Kamianets-Podil'sky, Tavriia, Simferopol, seminary, gymnasium, pedagogue, archpriest, editor, local lore historian.

Отримано: 16.10.2014

УДК 94(477.43/.44)«19»

I. А. Скворцова

**ОСОБИСТІ ПІДСОБНІ ГОСПОДАРСТВА У ВІННИЦЬКІЙ
І ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТЯХ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ
РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (60-80-ті рр. ХХ ст.)**

В статті досліджується розвиток особистих підсобних господарств (ОПГ) колгоспників (населення) у 1960-1980 роки. Проаналізовано політику компартійної влади стосовно даної категорії господарств. Охарактеризовано їх стан та основні тенденції еволюційного поступу. З'ясовано передумови та причини зниження ролі ОПГ у сільськогосподарському виробництві на завершальному етапі радянської доби.